

Polgár Marianna disszertációja az arisztokráciába felemelkedő módos nemes, Festetics Pál pályájáról készült esettanulmány, amely számos ponton módosítja a korabeli nemességgel kapcsolatos történeti közhelyeket, és a szerző a modern történetírás szélesebb látókörével szemléli az eseményeket. A kötet stílusa olvasmányos, a szöveget forrásidezetek színesítik, a végén számos mellékletet és egy angol nyelvű összefoglalót találunk. A mellékletekben Festetics Pál német, magyar és francia nyelvű levelezéséből olvashatunk szemelvényeket, illetve olyan missziseket, amelyeket nevelője és a professzorai írtak az ifjú nemes lipcsei tanulmányaival kapcsolatban. A közölt forrásokat a szerző magyar nyelvre is lefordította.

Urbán Máté

**DOKUMENTUMOK A MAGYARORSZÁGI
NÉMETEK TÖRTÉNETÉHEZ 1944–1953
QUELLEN ZUR GESCHICHTE
DER DEUTSCHEN IN UNGARN 1944–1953**

Szerk. Tóth Ágnes

Argumentum, Bp. 2018. 1424 oldal

Tóth Ágnes kötete az eddigi legalaposabb forrásgyűjtemény a kitelepítésről s általában a hazai német kisebbség háború utáni történetéről. A csaknem másfélezer oldal terjedelmű könyvben a szerkesztő 387 forrást tett közzé. A kezdő dátum 1944. december 18., a magyarországi németek közmunkára (málenkij robotra) történő összeírása, míg a zárópont egy az NDK-ban jóváhagyott visszatelepülési kérelem dátuma: 1953. december 24. A kettő közötti időszakból pedig az elhurcolás és a kitelepítés fázisait eleven közelségbe hozó dokumentumok hosszú sora tárul elénk. A közölt szövegek szinte valamennyi lehetséges forrástípust felölelik: rendeletek, utasítások, felhívások, jegyzőkönyvek, levelek, jelentések, tervezetek és statisztikák, kimutatások olvashatók a közigazgatás különböző szintjeiről. Csekélyebb számban egyházi forrásokat, valamint néhány magánszemély által jegyzett kérelmet és levelet is találunk.

A kötet az Institut für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde (IDGL) és az MTA TK Kisebbségkutató Intézetének közös projektjének keretében született. A vállalkozás célja az volt, hogy eddig kiadatlan dokumentumokból állítsanak össze olyan gyűjteményt, amely a lehető legszélesebb mértékben kínál összehasonlítható vizsgálatok alapját képezhető forrásokat. Mindezt úgy, hogy eközben a kényszer migráció három fázisáról (elűzés, úton levés, megérkezés és integráció) transznacionális keretben nyújtson áttekintést. A forrásgyűjtemény a három dokumentálandó fázis közül az elsőre összpontosít, s ily módon a vállalkozás első kiadványa.

A grandiózus terjedelem mellett a kötet mintaszerű szerkesztési elvei miatt is figyelmet érdemel, vélelmezhető, hogy e munka a következőkben mérce lesz a jelenkortörténeti forráskiadás számára. A munka használatát nagyban segíti, hogy az előszó, a bevezető tanulmány és a dokumentummutató is kétnyelvű. Ez az eljárás a közzétett dokumentumokat felvezető leírásban is visszaköszön. A magyar nyelvű forrásközléseket hat pontból álló ismertető előzi meg, amely mindenek előtt megadja 1) a forrás címét, 2) keletkezési helyét és idejét, 3) paleográfiai jellemzőit (például, hogy kéz- vagy gépipírási irat/jegyzőkönyv, kivonat, másodpéldány, tisztázat) és a hitelesítés jellegét (aláírás/pecsét), 4) ezután következik az adott forrás leltári jelzete, esetleges másodközlésnél az első megjelenés helye, 5) végül pedig a dokumentum tartalmi kivonata magyarul és németül. Csak ezt követően, a forrás cizellált dokumentálása után kerül sor a 6. pontban a tulajdonképpeni forrásközlésre. Mindez célzott tájékozódást tesz lehetővé, a

németországi kutatóknak pedig a címek és az annotáció ismeretében megkönnyíti a közvetlen hozzáférést a forrásokhoz, adott esetben a fordítást. A kötet gazdagon jegyzetelt, a forrásokban felbukkanó személyekre, helynevekre, intézményekre, szervezetekre részletes eligazítást találunk. A szerkesztő, Tóth Ágnes a munka során a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára mellett kilenc megyei és hét egyházi levéltárban kutatott – mindazon megyékben, ahol 1941-ben a németek aránya elérte a 2,5%-ot.

Érdemes röviden kitérnünk a bevezető tanulmányra, amelyben Tóth Ágnes tézisszerűen összefoglalja az 1940-es évek második felének kényszertelepítéseiire vonatkozó három évtizedes kutatásainak eredményeit. Ez a tanulmány az oktatásban is kiválóan használható, mert folyamatosan hivatkozik a könyvbenn közzétett dokumentumokra: a kérdéses szöveghelyek a maguk teljességében kereshetők vissza. Ráadásul a dokumentumokat folyamatosan olvasva a maga embertelenségében nyilatkozik meg előttünk a kitelepítés, amely mint hatalomtechnikai eszköz egyszerre volt összhangban a kollektív bűnösség jegyében fogant belső gazdasági és területiális hódítás nemzeti homogenizáló céljaival és a hatalomra törő kommunista párt uralmi aspirációival.

Tóth Ágnes rámutat, hogy a korábbi esemény- és politikatörténeti dominancia után az elmúlt harminc évben a kitelepítés ábrázolásában, a holokauszt kutatásához hasonlóan, éppen a megkerülhetetlen lokális vonatkozások miatt előtérbe került az alulnézeti perspektíva – nyilván nem függetlenül a történetírás egészében kitapintható, fokozatos mikrofordulattól. A szerző ezt követően árnyalt elemzésben mutatja be a földosztás, a német kitelepítés, a csehszlovák–magyar lakosságcsere és a bukovinai székelyek letelepítésének, valamint a német kitelepítés folytatásának összefüggésrendszerét. Fontos tézise, hogy az 1949-es alkotmány elfogadása utáni években csak formálisan indult meg a németek visszaintegrálása a társadalomba, a gyakorlatban alig, ugyanis lokális szinten a párt- és tanácsi szervek ezt megakadályozták.

A bevezető tanulmány a probléma transznacionális megközelítése mellett érvel, teljes joggal. A kitelepítés gyakorlatának megértéséhez ugyanakkor fontosnak vélem, hogy azt ne csak magyar vagy magyar–német, illetve közép-európai viszonylatban lássuk, hanem vegyük figyelembe a tényt, hogy annak végrehajtásában – az általuk irányított belügyminisztériumban – a Szovjetunióban pallérozódott magyar kommunisták is jeleskedtek. Ezért amennyire fontos, hogy a kitelepítés bonyodalmainak megértésekor figyelembe vegyük az 1930-as években felelősödő és a háború végére kulminálódó, a hazai közéletet feszítő indulatokat, illetve a háború végével előállt új nemzetközi rendet, annyira fontosnak tartom annak tudatosítását is, hogy a kitelepítést már a szovjet mintákat követő belügy vezényelte le. Jól tükrözi ezt az 1930-as években a GPU-nál kiképzett Péter Gábornak, a politikai rendőrség vezetőjének a kötetben közölt tervezete 1946 januárjából: „Az eddigi kitelepítési gyakorlaton, javaslatunk szerint, ezen a ponton kell a leggyökeresebb változtatást eszközölni: a beérkező karhatalom kapja meg a már előre előkészített végleges kitelepítési névsort, s más dolga ne legyen, mint a községet lezárja, a névsor alapján a kitelepítendőket összeszedje és bevagonírozza.” (618.) E szempont kiegészíthető azzal a paradoxonnal is, hogy míg a kitelepítés egy új magyar gazdaközéposztály helyzetbe hozását célozta, addig a gyakorlatban csak a „sváb” vagyon elherdálását eredményezte. Megfontolandó, hogy e jelenséget Szolzsenyicin nyomán a lopakodó szovjetizálás kísérőjelenségeként is értékeljük. Szolzsenyicin hívta fel a figyelmet arra, hogy az 1920-as években a berendezkedő szovjet hatalom azért volt elnéző a lopással szemben, mert az elsősorban a felszámolásra ítélt magántulajdont sújtotta, ami az osztályellenségnek kikiáltott csoportok esetében részükről még üdvözlendő is volt.

A kitelepítési politika eredményességét az is erőteljesen meghatározta, hogy a szovjetek által ellenőrzött új hazai kormányzati elit a potsdami megállapodást nemzetközi jogi keretként értelmezte, de a fentebbi módon, szovjetizált tartalommal töltötte meg, felismerve, hogy az Egyesült Államokat a sok egyéb háború végi feszültség mellett, ez a probléma nem érdekli. E helyzetet, amelyben a kis nemzeti kormányok lényegében szabad kezet kaptak, jól szemlélteti Szegedy-Maszák Aladár washingtoni követnek az úgynevezett csehkérdés kapcsán íródott levele 1946 márciusából: „Ez végeredményben az európai részletkérdés kelet-európai részletkérdés-

désének, magyar és csehszlovák részletkérdésnek egy részletkérdése. A kérdések hierarchiájában tehát nagyon alul van.” (680.) Nem csoda tehát, hogy a kitelepítés során általában a mégoly jogos panaszok sem nyertek orvoslást, a mentesítési kérelmek pedig nem jutottak eredményre.

Bizonyosra vehető, hogy Tóth Ágnes e hatalmas vállalkozása rövid időn belül mind a kutatásban, mind az oktatásban fontos és hasznos kútfővé válik. A kötet kapcsán nem lehet hiányérzetünk. Az adat- és érzelemgazdag források hüen adják vissza a hazai németek kiszolgáltatottságát és tehetetlenségét, a kollektív bűnösség jegyében megbélyegzett ártatlan emberek védtelenségét a háborút követő években. Elgondolkodtató, hogy ha a közigazgatás szféráiban keletkezett források ennyire árnyaltan képesek megjeleníteni ezeknek az éveknek a hétköznapjait és fájalmát, mi minden juthatna fényre, ha egy önálló kutatás keretében feltárnák és egy hasonló kiadványban napvilágot látnának a kitelepítettek leszármazottainál lappangó levelek, iratok. Mindez a fentebb jelzett hármass szerkezeten túl is kijelölheti a folytatás irányát.

Horváth Gergely Krisztián

Glant Tibor

A SZENT KORONA AMERIKAI KALANDJA ÉS HAZATÉRÉSE (Tegnap és ma)

Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2018. 319 oldal

A Debreceni Egyetemi Kiadó *Tegnap és ma* című sorozata a magyar–amerikai kapcsolatokkal foglalkozó történelmi monográfiákat tárja a szélesebb olvasóközönség elé. A sorozat legújabb kötete a Szent Korona második világháború utáni „kalandjairól” és hanyattatásáról szól abban a 33 évben, melyet a becses relikvia országunkon kívül, elsősorban az Egyesült Államokban töltött. Hazaérkezése a kommunista korszak egyik kiemelkedő pillanata volt, melyet mozgó-lások, tüntetések, a politikai legitimáció kérdéseit feszegető viták vették körül.

Glant Tibor a Debreceni Egyetem oktatója, aki régóta az amerikai történelmet, illetve annak magyar vonatkozásait kutatja. Számtalan publikációja jelent meg, köztük több magyar nyelvű monográfia. A Szent Koronáról már 1997-ben írt, de mostani kötetét újabb kutatásainak eredményeivel egészítette ki, például az Állami Egyházügyi Hivatal vonatkozó dokumentációjának vagy az állambiztonsági anyagoknak a vizsgálatával, hogy csak kettőt emeljünk ki a gazdag forrásbázisból. Így a régebbi és újabb amerikai források a legújabb magyar forrásokkal gazdagodtak – teljessé téve a történetet. A megjelenés dátuma nem véletlenszerű: 2018-ban volt 40 éve, hogy az Egyesült Államok kormánya visszaadta a koronát Magyarországnak.

Azt szokták mondani, hogy az élet maga a legnagyobb rendező. S valóban, az 1944 ősze és 1953 tavasza közti időszak eseményeinek sora (a Szent Korona magyarországi őrzésének helyszínei, külföldre szállítása és újbóli elrejtése, átadása az amerikaiaknak, majd a regáliák németországi helyszínei és végül az Egyesült Államokba való szállítása) – valóban felér egy kalandregénnyel, amit Glant Tibor élvezetes formában ismertet. Mellékszálként az olvasó megismerkedik az amerikai háborús tervezés műemlékvédelmi alakulatának történetével és annak működésével, amelynek a magyar királyi ékszerek megőrzését is köszönhetjük. E csapat munkája nagyon sokat segített Európa kulturális kincseinek megőrzésében, és azok eredeti helyükre való visszaszállításában. Az amerikaiak kellő hozzáértéssel és óvatossággal kezelték a magyar műkincseket is. Glant megállapítása szerint „a koronázási ékszerek fizikai és állagvédelme a Szent Korona német földön, amerikai kézen töltött időszakában megfelelően biztosítva volt. Nemzeti ereklyéink sokkal nagyobb biztonságban voltak, mintha itthon lettek volna”. (63.)